

Nyere forskning i dansk økonomisk historie – en oversigt

Gunnar Viby Mogensen
Socialforskningsinstituttet

SUMMARY: The article surveys the Danish literature on economic history since around 1970 in an attempt to evaluate the degree of genuine interdisciplinarity, in a situation characterized by very narrow institutional limits. It is argued that although two of the most dynamic schools of thought, the New Economic History and Marxist economic history, have had only slight influence on the research pattern, an increased interest for the application of social science theories and methods to historical data has materialized. It is shown that this tendency can also be expected f.i. to change quite radically the picture of Danish economic growth in the 150 years.

1. Indledning

Videnskabelige discipliner, der krydser de traditionelle faggrænser, lever hyppigt på den ene side med den store vanskelighed, at det faglige miljø er svagt – fx er der få stillinger, svage biblioteksfaciliteter og normalt intet seriøst forskningstidsskrift på nationalsproget. På den anden side vil netop forskellene på den videnskabelige arbejdsform på hver sin side af de traditionelle faggrænser ofte kunne skabe frugtbare sammenstød omkring teori- og metodeproblemerne, som kan give videnskabelige innovationer i et tempo, der ikke nødvendigvis hele tiden karakteriserer de etablerede og mere ressourcerstærke fag. I det følgende afprøves, om disse to forhold kan siges at gælde for det danske grænsfag mellem nationaløkonomi og historie. Efter en oversigt over de institutionelle rammer (i afsnit 2) og en foreløbig status for faget i afsnit 3 skitseres de sidste på ti års emnemæssige profil i afsnit 4. Derpå trækker afsnit 5 spørgsmålet op om samspil mellem samfundsvidenskabelig teori og historisk metode, d.v.s. spørgsmålet om fagets reelle tværvideenskabelige eksis-

En tidligere udgave af manuskriptet her har modtaget værdifulde kommentarer fra professor Hans Chr. Johansen, Odense Universitet. *Forf.*

Denne artikel er den syvende i en række af oversigtsartikler i Nationaløkonomisk Tidsskrift. Tidligere har været offentliggjort Jørgen Birk Mortensen: Nyere kapitalteori - en oversigt, *NT* 120 (1982): 119-39; Ellen Andersen: Optrud i makroteorien - en oversigt, *NT* 121 (1983): 1-16; Peder J. Pedersen: Nyere arbejdsmarkedsteori - en oversigt, *NT* 121 (1983): 141-59; Peter Erling Nielsen: Nyere penge teori - en oversigt, *NT* 122 (1984): 1-29. Gunnar Viby Mogensen: Forskning i sort økonomi - en oversigt, *NT* 123 (1985): 1-19 og Niels Kærgård og Anders Milhøj: Årsag og virkning i økonomien - en oversigt, *NT* 124 (1986): 1-14. *Red.*

Nyere forskning i dansk økonomisk historie – en oversigt

Gunnar Viby Mogensen
Socialforskningsinstituttet

SUMMARY: The article surveys the Danish literature on economic history since around 1970 in an attempt to evaluate the degree of genuine interdisciplinarity, in a situation characterized by very narrow institutional limits. It is argued that although two of the most dynamic schools of thought, the New Economic History and Marxist economic history, have had only slight influence on the research pattern, an increased interest for the application of social science theories and methods to historical data has materialized. It is shown that this tendency can also be expected f.i. to change quite radically the picture of Danish economic growth in the 150 years.

1. Indledning

Videnskabelige discipliner, der krydser de traditionelle faggrænser, lever hyppigt på den ene side med den store vanskelighed, at det faglige miljø er svagt – fx er der få stillinger, svage biblioteksfaciliteter og normalt intet seriøst forskningstidsskrift på nationalsproget. På den anden side vil netop forskellene på den videnskabelige arbejdsform på hver sin side af de traditionelle faggrænser ofte kunne skabe frugtbare sammenstød omkring teori- og metodeproblemerne, som kan give videnskabelige innovationer i et tempo, der ikke nødvendigvis hele tiden karakteriserer de etablerede og mere ressourcestærke fag. I det følgende afprøves, om disse to forhold kan siges at gælde for det danske grænsfag mellem nationaløkonomi og historie. Efter en oversigt over de institutionelle rammer (i afsnit 2) og en foreløbig status for faget i afsnit 3 skitseres de sidste på ti års emnemæssige profil i afsnit 4. Derpå trækker afsnit 5 spørgsmålet op om samspil mellem samfundsvidenskabelig teori og historisk metode, d.v.s. spørgsmålet om fagets reelle tværvideenskabelige eksis-

En tidligere udgave af manuskriptet her har modtaget værdifulde kommentarer fra professor Hans Chr. Johansen, Odense Universitet. *Forf.*

Denne artikel er den syvende i en række af oversigtsartikler i Nationaløkonomisk Tidsskrift. Tidligere har været offentliggjort Jørgen Birk Mortensen: Nyere kapitalteori - en oversigt, *NT* 120 (1982): 119-39; Ellen Andersen: Optrud i makroteorien - en oversigt, *NT* 121 (1983): 1-16; Peder J. Pedersen: Nyere arbejdsmarkedsteori - en oversigt, *NT* 121 (1983): 141-59; Peter Erling Nielsen: Nyere penge-teori - en oversigt, *NT* 122 (1984): 1-29. Gunnar Viby Mogensen: Forskning i sort økonomi - en oversigt, *NT* 123 (1985): 1-19 og Niels Kærgård og Anders Milhøj: Årsag og virkning i økonomien - en oversigt, *NT* 124 (1986): 1-14. *Red.*

stensberettigelse. Endelig afsluttes artiklen med en gennemgang af nogle af de mest aktuelle problemer for forskningen i faget.

2. De institutionelle rammer

At dansk økonomisk historie er præget af de nævnte institutionelle vanskeligheder er hævet over enhver tvivl. Det første større forsøg på at skabe et egentligt universitetsinstitut for økonomisk historie - Institut for Historie og Samfundsøkonomi fra 1927, med domicil hvor det nuværende Økonomisk Institut ved Københavns Universitet idag ligger - lykkedes ganske vist for så vidt som instituttet i de næste tre tiår blev rammen om dels udgivelsen af det nye tidsskrift *Økonomi og Politik*, og dels en meget omfattende forskningsvirksomhed, især samlet om de tre emnekredse sociale og arbejdsmarkedsmæssige forhold, prishistorie, og erhvervshistorie. Til de markante eksempler på forskningsmæssigt dækkede emner hører arbejdsforholdene inden for håndværks- og industrisektoren i sidste halvdel af 1800-tallet (Georg Nørregaard, 1943), det offentlige fattigvæsens historie i 1800-tallet (Harald Jørgensen, 1940), pris- og lønudviklingen mellem 1660 og 1800 (Astrid Friis og Kristof Glamann, 1958), og den danske sukkerhandels og sukkerindustri historie (P.P. Svestrup og Richard Willerslev, 1945). Men miljøets placering i den økonomisk historiske forskningsverden svækkedes efterhånden. For eksempel blev Richard Willerslevs banebrydende industrihistoriske disputats (1952) til uden instituttets medvirken, og instituttet opløstes igen i 1958.

Det næste større tværvideenskabelige forsøg - Institut for Økonomisk Historie ved Københavns Universitet, oprettet i 1967 ved et fælles initiativ fra de to professorer i økonomisk historie hos henholdsvis historikerne og økonomerne ved Københavns Universitet, Kristof Glamann og Svend Aage Hansen - består endnu, men har ikke kunnet øge sine faste ressourcer ud over summen af det fra de to sider medbragte. Instituttet fik i 1972, da Københavns Universitet som led i ændringerne i universitetsstrukturen reelt afskaffede tværfaglige institutter, kappet de fleste af instituttets kontakter til økonomisiden. Instituttet har idag 7 faste fuldtidsstillinger (heraf 2 professorater), men er i 1980'erne - ligesom de to øvrige centre for økonomisk historisk forskning, Erhvervsarkivet i Århus og den især til Hans Chr. Johansens professorat knyttede del af Historisk Institut ved Odense Universitet - rammen om et ganske omfattende forskningsarbejde også på stipendiatbasis.

3. Status 1970 og 1987

Når man vender sig til det andet og mere positive af de to nævnte typiske træk ved moderne tværvideenskabelige discipliner - muligheden for frugtbare

teoretiske og metodemæssige sammenstød mellem grænsefagernes videnskabelige paradigmer - står det formentlig under alle omstændigheder fast, at dette sammenstød for omkring 15 år siden gennem længere tid kun havde givet få og små resultater. Dansk økonomisk historie bestod da i ganske vidt omfang af en stærkt empirisk interesseret gruppering på måske en snes forskere i tæt tilknytning til den historiske faggruppe, og en ganske lille personkreds - overvejende med nationaløkonomisk baggrund - hvis forskningsinteresse i noget større omfang var styret af økonomisk-teoretiske tilgange. De spændinger mellem videnskabelige paradigmer i disciplinen, som i USA var bygget op omkring New Economic History-skolen med dens krav om omfattende og stringent anvendelse af økonomiske og andre samfundsvidenskabelige teorier og metoder på de historiske emner, var knap nok mærkbar i Danmark, og den marxistisk orienterede teoretiske diskussion om økonomisk udvikling på langt sigt holdt sig på tryk afstand af empirien.

Her i sidste halvdel af 1980'erne er denne situation ændret ret radikalt. Det er ganske vist stadig muligt at finde seriøse indlæg fra historikerside i den videnskabelige debat omkring forholdet mellem historien og samfundsvidenskaberne generelt, som helt afviser et behov for positiv stillingtagen til et samspil mellem historisk empiri og samfundsvidenskabelig teori og metode. Historikeren H. P. Clausen argumenterer i sin klassiske oversigt over historisk metode, *Hvad er historie?*, som netop er blevet genudsendt, at efter nogles opfattelse skal historikeren bruge de samfundsvidenskabelige teorier »til at forklare enkeltsituationer i historien. Historikere har sjældent været trygge ved en sådan brug af deres fakta. De fleste historiske »kendsgerninger« indeholder en så kompliceret interrelation mellem forklaring og beskrivelse, at de ikke uden videre byder sig til som råstof til forklaringer af højere orden« (H. P. Clausen, 1963 og 1986). Kristof Glamann skriver (om nogle forsøg på at forklare mekanismerne i ostindienshandelen fra det 16. til det 18. århundrede under inddragelse af moderne nationaløkonomisk teori) at »den moderne tolkning bygger for en del på et begrebsapparat, som er et barn af det 20. århundrede. Det handler om vor tids macro-økonomier og er udklækket i de statistiske bureauer. Umiddelbart virker det derfor lidt firkantet at ville presse dette apparat ned over en præ-statistisk, før-industriel tid, hvor man end ikke med den bedste vilje af verden vil kunne skaffe et i så henseende bæredygtigt materiale til veje... Jeg vil advare mod en for håndfast overførsel af en senere tids økonomiske ræsonnementer og begreber på denne tidsalders forhold, hvor markedsmekanismerne var ufuldstændige og størstedelen af produktionen endnu befandt sig i selvforsyningssektoren. Det giver en falsk følelse af videnskabelighed...« (Kristof Glamann, 1980).

Men en gennemgang af de vigtigste økonomisk historiske arbejder i Danmark siden omkring 1970 viser, at disse synspunkter ikke mere er enerådende. Generelt gælder det, at de barrierer, der endnu findes for dannelsen af en egentlig tværvideenskabelig disciplin, i høj grad er under bearbejdelse, også af forskere med fagligt udgangspunkt i historiefaget.

4. Den emnemæssige profil i 1970'erne og 1980'erne

Den økonomisk historiske forskning, hvis resultater er publiceret i Danmark i tiden siden omkring 1970, er på trods af de snævre institutionelle rammer bemærkelsesværdigt omfattende – også selvom man, som det vil blive gjort her, begrænser sig til litteratur med emner fra de sidste omkring 200 år. Vælger man at emneopdele litteraturen, som det sædvanligvis gøres i det af danske forskere mest benyttede engelsksprogede tidsskrift, *The Scandinavian Economic History Review*, i otte grupper, har kun to af kategorierne, »Penge, kredit og bankvæsen«, og »Økonomisk politik og offentlige finanser«, været præget af relativt få publiceringer, måske som en forståelig reaktion på nogle monumentale indsatsen i perioden lige forud, som f.eks. Nationalbankens store trebindsværk med en generel dansk pengehistorie (Knud Erik Svendsen, Svend Aage Hansen, Erling Olsen og Erik Hoffmeyer, 1968), og Hans Chr. Johansens disputatsarbejde om dansk økonomisk politik i årene efter 1784 (Hans Chr. Johansen, 1968). På grænsen til kategorien »Generel økonomisk historie« ligger forskningsvirksomheden omkring ældre dansk økonomisk tænkning og politik, specielt med relation til merkantilismen (jvf. fx. tre værker fra 1983 af resp. Anders Monrad Møller, Hans Kryger Larsen, samt Kristof Glamann og Erik Oxenbøll). Kategorien med generel økonomisk historie indeholder relativt få publiceringer med høj prioritering af de økonomiske faktoreres rolle i den generelle historiske udvikling. Til undtagelserne hører naturligvis især Svend Aage Hansens *Økonomisk vækst i Danmark 1720-1970* (i to bind) fra 1972-74, som nu overtog pladsen som forskerverdenens grundbog fra Erling Olsens *Danmarks økonomiske historie siden 1950* fra 1962. De nye nationalregnskabstal især for 1800-tallet, som Svend Aage Hansen her fremlagde, var tildels blevet foreløbigt præsenteret i 1970 i en kortere, engelsksproget version (Svend Aage Hansen, 1970). Til undtagelserne hører også en række beskrivelser af større danske byers historie – i Odenses tilfælde med stor vægt på specielt den økonomiske historie (fx Hans Chr. Johansen, 1983a), samt et studie af Anders Ølgaard, som iklædt udstyret fra en af EF-bureaukratiets studieserier reelt også i den forløbne del af 1980'erne har været den nyeste generelle oversigt over dansk økonomisk historie i det sidste halve århundrede (Anders Ølgaard, 1979). Netop i år kan så hertil føjes Hans Chr. Johansens tæt dokumenterede men overskuelige (og sprogligt veloplagte) *The*

Danish Economy in the Twentieth Century, udgivet i den såkaldte »Croom Helm Series on the Contemporary Economic History of Europe« (Hans Chr. Johansen, 1987a).

Blandt de resterende fem kategorier har den kvantitative ekspansion været størst f.s.a. emnet socialhistorie, og mindst for kategorien »Landbrug og andre primære erhverv«. De tre sidste kategorier med ganske stor publiceringsvirksomhed rummer formentlig samtidig nogle af de største nybrud i forskningen. Det gælder »Industri og håndværk« med især Ole Hyltoft, (1984), som omtales nærmere nedenfor, samt kategorien »Demografi«, hvor den forudgående periodes stærke indsats fx af Aksel Lassen (1965) er blevet fulgt op og fornyet af bl.a. P. C. Matthiessen (1970), Kristian Hvidt (1971) og Hans Chr. Johansen (fx 1975). Og endelig gælder det kategorien »Handel og transport« med centrale arbejder omkring fx dansk økonomi og politik under den florissante handelsperiode (Ole Feldbæk, fx 1983), Østersølandenes handel med Vesteuropa i slutningen af 1700-tallet, bygget på moderne databehandling af Øresundstoldregnskaberne (Hans Chr. Johansen, 1983), og endelig omkring den indre danske handel i 1700-tallet, hvis problemer ligeledes blev bearbejdet med moderne datateknik (Anders Monrad Møller, 1981).

5. Samfundsvidenskabelig teori og historisk metode

Samtidig med den nævnte publiceringsmæssige ekspansion i økonomisk historie som dansk videnskabelig disciplin har udviklingen i det sidste par tiår været præget af stadig flere eksempler på forsøg på egentlig integration af historisk empiri og metode med samfundsvidenskabelige teorier og metode-mæssige teknikker.

Forsøgene har i det store og hele *ikke* taget form af udnyttelsen af de to måske omkring 1970 for mange mest synlige muligheder – udviklingen af en særlig dansk økonomisk historie i marxistisk, eller i New Economic History-skolens regi.

Den principielle diskussion om de marxistiske teoriers relevans for beskrivelse af langsigtet økonomisk udvikling, som blussede op i slutningen af 1960'erne, satte sig spor bl.a. i særlige tidsskrifter som fx *Den jyske Historiker* og det københavnske *Kritiske Historikere*, og i egentlige lærebøger i faget, fx af Ib Thiersen (1976) og Benito Scocozza (1982). Derimod har den marxistiske økonomiske udviklingsteori direkte betydning for den empiriske historieforskning været særdeles beskedne, også i denne periode. Kun i relativt få tilfælde kan en opstillet marxistisk influeret problemformulering siges at være blevet fastholdt helt eller delvis den empiriske analyse igennem. Det mest ambitiøse forsøg har været Jens Brincks analyse på marxistisk grundlag af vækst- og

konjunkturudviklingen i Danmark i midten af dette århundrede, *Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940* (Jens Brinck, 1973), med særlig vægt på kapitaldannelsens ændrede vilkår efter opnåelsen af den fulde beskæftigelse omkring 1960-62, og derefter på - som det formuleres - statsmagtens forsøg på at bortregulere de nye krisetendenser gennem pengepolitik, finanspolitik, indkomstpøolitik og fordelingspolitik mv. I diskussionen efter bogens fremkomst fremgik det dels, at fremstillingen var præget af betydningsfulde fejl og misforståelser, og af »manglende bestræbelser på gennem empirisk analyse at checke alternativforklaringens holdbarhed; analysen tenderer derfor til at blive en tautologisk bekræftelse på forudfattede abstrakte dogmer« (Chr. Groth, 1974). En tildels tilsvarende kraftig kritik mødte Benito Scocozzas *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen* (1976). Jens Engbergs *Dansk Guldalder, eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset* (1973), som lægger i vidt omfang ny empiri frem omkring de svageste befolkningsgruppers (de københavnske tugthusfangers) levestandard i årene omkring 1815, d.v.s. finkulturens guldalder, relaterer kun i beskedent omfang sin fremstilling af fangernes tilværelse til den økonomiske udvikling i samfundet iøvrigt, og klart nok slet ikke i klasseanalyseform.

Den marxistiske økonomiske udviklingsteori deler her i vidt omfang skæbne med de øvrige store samfundsvidenskabelige udviklingsteorier. W.W. Rostows faseteorier har utvivltsomt påvirket den danske teoretiske debat omkring historiske emner (fx med Mogens Boserup (1963) og Jørgen Pedersen (1969) som deltagere) mere end det empiriske arbejde, selvom Rostows indflydelse på problemformuleringen har været betydelig i Svend Aage Hansens førnævnte generelle danske økonomiske historie, og på andre arbejder, som bygger på Svend Aage Hansens tal og angrebsvinkel. Nævnes yderligere betydningen af Rondo Camerons teori om »early industrialisation« for Svend Aage Hansens omdefinering af kriterierne for det danske industrielle gennembrud - fx uddybet af Jørgen Peter Christensen (1972) - Joseph Schumpeters påvirkning af arbejder omkring dansk entrepreneurhistorie af især Birgit Nüchel Thomsen (1980) og Niels Thomsen (1983), og den særlige rolle, som den franske strukturalisme gennem historikeren Niels Steensgaards arbejder er kommet til at spille, jvf. senere, er næppe meget overset.

New Economic History-skolen med dens intention om at skabe en helt ny faglig disciplin, præget af en stram teoristyret dataindsamling og af stærkt kvantificerede analyser, altså i denne forstand af en fuld integration af historie og økonomi, har stort set heller ikke i de senere år sat sig spor i dansk økonomisk historisk forskning - med en enkelt undtagelse. Her spiller det muligvis ind, at Danmark, især gennem Kristian Erslevs (der startede universitetsundervisning i København i forårssemestret 1887 i »historisk granskning for begyndere og viderekomne«) og hans efterfølgeres

indsats, i et vist omfang har været et foregangsland m.h.t. videreudvikling af den tyske metodologiske tradition, som tværtimod bad forskeren – uforstyrret af ideologier og teorier – samle sig om det unike i fortiden. Det bør heller ikke glemmes, at N.E.H.-skolens arbejdsmetoder fra starten blev udsat for såvel en mindre som en mere seriøs kritik, der ikke fremmede en sejrsgang for Conrad og Meyers, Douglas Norths eller Robert W. Fogels synspunkter, heller ikke på dansk jord.

Denne situation, der ligesom en række af de øvrige her i artiklen behandlede emner udbygges i et kommende studie i skriftserien fra Institut for Økonomisk Historie ved Københavns Universitet (Gunnar Viby Mogensen, 1987), er som nævnt ikke uden undtagelser. En undtagelse – og dermed et tillob til et gennembrud for N.E.H.-skolen herhjemme – udgøres af økonomen Niels Kærgårds arbejde med opbygningen af en langtidsmodel for Danmark, dækkende den økonomiske vækst fra og med 1870 – i nogle henseender dog først fra 1904. Modellen, som efter historiens muse Klio har fået navnet CLEO, er kortfattet og pædagogisk beskrevet i Niels Kærgård (1979). Modellen har indbygget en række aspekter af samfundsstrukturen, som ellers normalt udelades i økonometriske modeller, fx determinanterne for befolkningsudviklingen, og vandringerne mellem land og by. Men herudover giver den ifølge sagens natur som andre økonometriske modeller i en række henseender kun det stærkt forenklede billede af virkeligheden, som begrænsningerne i data og i vor viden om samfundets funktionsmåde tilsiger: Der arbejdes kun med to sektorer, for resp. landbrug og byerhverv, hvor landbrugssektorens produktion simpelthen forudsættes bestemt fra udbudssiden, mens modellens bysektor som i en traditionel Keynes-model lader efterspørgselen bestemme produktionen og dermed indirekte også beskæftigelsen. Der ses også bort fra krigs- og efterkrigsår, og arbejdsmarkedsfunktionerne kan ikke føres længere tilbage end arbejdsløhedsstatistikken d.v.s. til 1904, mv. Modellen er endnu ikke fuldt udbygget, men Kærgård har eftervist, at den frem til omkring 1960 er rimeligt velfungerende i den forstand, at de tal for bruttofaktoriindkomsten, modellen selv regner sig frem til på givne data fra tre delperioders startår (1904, 1923 og 1950) og på de eksogene variable eksport, udvandring og en skattevariabel for de enkelte år, ligger acceptabelt tæt ved de faktiske kendte tal for de enkelte års BFI (Niels Kærgård, 1984). Kærgård har herudover anvendt modellen ved en kritisk gennemgang af antagelsen om belæg for såkaldte lange konjunkturbølger i Danmark mellem 1840 og 1914 mv. i Ole Hyldtofts førnævnte disputats (1984). Denne diskussion mellem Kærgård og Hyldtoft er iøvrigt under publicering resp. i memo-serien fra Økonomisk Institut ved Københavns Universitet, og i *Historisk Tidsskrift*.

Til dette ret enkeltstående indlæg fra den økonometriske histories side til den danske diskussion om forholdet mellem samfundsvidenskabelig teori og historisk metode kan imidlertid lægges en lang række bidrag fra andre sider, som implicit eller eksplicit fører debatten videre.

Muligheden for i praksis at integrere historisk empiri og samfundsvidenskabelig teori er i de senere år fx blevet demonstreret i større arbejder fra selve de rent økonomisk historiske forskningsmiljøer. Til eksemplerne hører Hans Chr. Johansens førnævnte historisk-demografiske studier, og der ud over hans fortsættelse af studiet af den økonomiske politik historie i årene efter 1784 (Hans Chr. Johansen, 1981). Fra det københavnske Institut for Økonomisk Historie kan påny nævnes Ole Hyldtofts studie af Københavns industrialisering, som ved siden af fremlæggelsen af nye principper for indsamlingen af produktionsstatistik fra 1800-tallets fremstillingserhverv, søger at relatere empirien til dele af teoribygningerne hos Marx og Schumpeter (Ole Hyldtoft, 1984). Hertil kommer Niels Thomsens - implicite men særdeles reelle - integration af national- og driftsøkonomisk teori med et omfattende historisk materiale i sin analyse af bl.a. de økonomiske og politiske aspekter af den danske dagspresses strukturudvikling mellem 1870 og 1970 (Niels Thomsen, 1972).

Den stærkt forøgede betydning, de økonomiske faktorer tillægges i den nyeste forskning i disse miljøer, kan også aflæses de steder i de store danske bogforlags flerbindsværker med en bred Danmarkshistorie, hvor netop disse miljøer har påtaget sig dele af forfatterskabet. Baggrunden for den store reformperiode bl.a. for landbruget i årene efter 1784, blev i Politikens Danmarkshistorie fra 1964 indledningsvis beskrevet således (Jens Vibæk, 1964):

Regeringsskiftet 1784 indvarsler en meget lykkelig periode i Danmarks historie, måske den lykkeligste. Skiftets ydre omstændigheder er uden al glans, ja rummer situationer, der er pinlige indtil det latterlige, men de forædles ved at være et vidnesbyrd om, hvorledes en ung vilje hærdes til sejr over uværdige omgivelser. Begivenhedernes absolutte centrum er den 16-årige kronprins *Frederik*, den senere *Frederik 6*. Hændelsesforløbet udfoldede sig som et resultat af kræfter, der var modnet i hans sind fra hans 13. til 16. år.

Den lille kronprins kom til verden på Christiansborg Slot om aftenen den 28. januar 1768. Fødslen overvågedes af den kendte fødselslæge Chr. Berger, og var temmelig vanskelig ...

I Gyldendals Danmarkshistorie-serie er forfatterskabet f.s.a. reformperioden flyttet over til Ole Feldbæk fra Institut for Økonomisk Historie (KU), som i det indledende afsnit lægger meget stor vægt på den realøkonomiske udvikling i den lange forudgående fredsperiode (Ole Feldbæk, 1982):

Befolkningen voksede meget kraftigt, med henved 40 pct. En almindelig europæisk højkonjunktur - og en række stormagtskrige, der kunne udnyttes af det neutrale Danmarks erhvervsliv - satte sig spor i en kraftig vækst i

efterspørgselen efter arbejdskraft, varer og transport og i en tilsvarende kraftig vækst i priser og lønninger ...

Netop udgivelsen af Gyldendals nye Danmarkshistorie har iøvrigt givet anledning til udsendelsen af en længe savnet dansk historisk statistik i form af Hans Chr. Johansens *Dansk historisk statistik 1814-1980* (1985) med stor vægt på de økonomiske (og demografiske) faktorer. Det bør tilføjes, at Søren Gammelgaard samtidig – men uafhængigt heraf – udsendte en kortere og mere populær pendant, der omfatter tre hefter med resp. tekstkommentarer, diagrammer og tabeller (Søren Gammelgaard, 1985).

Til de nævnte bidrag fra disse økonomiske historikere kommer nu, at en række forskere med tilknytning til rent nationaløkonomiske forskningsmiljøer i de senere år har fremlagt eller nybearbejdet historisk empiri. Disse arbejder har undertiden primært haft et samfundsvidenskabeligt sigte i den forstand, at de nye eller nybearbejdede historiske tidsserier ikke er blevet benyttet til en omvurdering af udviklingen på andre områder i de pågældende ældre perioder, og flere af disse forskere vil muligvis heller ikke rubricere deres arbejder som historisk eller økonomisk historisk forskning. Arbejderne er imidlertid klart eksempler på videnskabelig aktivitet på grænseområdet mellem historie og økonomi, d.v.s. samfundsvidenskab, og de repræsenterer altså i denne forstand undtagelser til en eventuelt tidligere gældende hovedregel om et svælg mellem metode og teori i nyere dansk historieforskning.

Til denne kategori hører bl.a. Jørgen Peter Christensens studie af lønudviklingen inden for håndværk og industri mellem 1870 og 1914 (Jørgen Peter Christensen, 1975). Dette arbejde lægger ganske vist meget stor vægt på detaljeret at dokumentere metoden og de meget omfattende nye data – og iøvrigt de forskellige dimensioner, hvori arbejdet når videre end det indtil da mest omfattende danske lønstudie for denne periode af Jørgen Pedersen (1930). Men Jørgen Peder Christensens arbejde er samtidig stærkt forankret i den nationaløkonomiske teori- og begrebsverden. Noget tilsvarende gælder samme forfatter og Jørgen Estrups undersøgelse af strukturændringerne på det danske arbejdsmarked i dette århundrede (1979). Økonomiske, demografiske og andre samfundsvidenskabelige teori- og begrebsdannelser har endvidere spillet afgørende ind på problemformuleringerne i bind 4, 6 og 7 af »Dansk socialhistorie«, som dækker store dele af tiden fra omkring år 1700 (Hans Chr. Johansen, 1979, samt Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen, 1980). Med mere eksplicit økonomisk-teoretisk udgangspunkt har andre økonomer fremlagt arbejder i perioden, som ganske vist ikke indeholder nye primærdata, men som repræsenterer betydningsfulde nybearbejdelser af allerede foreliggende tal. Det gælder navnlig Peder J. Pedersens disputats fra 1984, *Arbejdsmarkedet – langtidstendenser og internationale*

perspektiver, som samler resultaterne fra en række analyser omkring danske arbejdsdette århundrede, med bl.a. nye tidsserier for arbejdsstyrke og det totale antal ledige, og med nye bidrag til belysning af nogle af de problemer, som behandlede i Poul Milhøjs klassiske studie over lønudviklingen mellem 1914 og 1950 (Poul Milhøj, 1954). Til samme kategori af nyere nationaløkonomiske arbejder med et stærkt historisk anstrøg hører også flere analyser af Anders Ølgaard, bl.a. over arbejdslønnens udvikling mellem 1875 og 1955, og over sektoropdelte nationalregnskabstal (Anders Ølgaard, 1976 og 1984).

Andre arbejder fra nationaløkonomer med klart samfundsvidenskabeligt sigte har særdeles langt tidsperspektiv bagud i historien. Det gælder bl.a. for P. Nørregaard Rasmussens gennemgang af den offentlige sektor, og Jørgen Geltings af betalingsbalancen, gennem hundrede år op til nærværende tidsskrifts 100-årsdag for femten år siden (*NT* 1972:5-6), og Rolf Nordstrands påvisning af nationalregnskabsposten »offentlige ydelsers« (der hovedsagelig er løn til offentligt ansatte) u-formede udvikling mellem 1820 og starten på den eksplosionsagtige stigning 130 år senere, d.v.s. omkring 1950 (Rolf Nordstrand, 1975). Det bør tilføjes, at hvis man ville kaste et blik ind over grænsen til den rent socialpolitiske historie, støder man på i alle tilfælde et iøjnefaldende eksempel på eksplicit samfundsvidenskabelig teorianvendelse på et historisk emne, nemlig Jørgen Henrik Petersens studie i alderdomsforsørgelseslovgivningens udvikling (1985). På grænsen til den egentlige demografi finder man på samme måde nyere arbejder af denne type, fx af Otto Andersen (1973) og af P. C. Matthiessen (1983 og 1986).

Vender man sig endelig til den centrale historievitenskabs *egte* arbejde med historieforskningens forhold til teorierne om det samfund, der er forskningens genstand, har de senere års danske debat om samspillet mellem teori og metode – som man fra et samfundsvidenskabeligt synspunkt opfatter disse begreber – været af relativ beskedent omfang. Det hører imidlertid med i billedet – for det første – at en historievitenskabelig diskussion under en anden overskrift og med et andet udgangspunkt har i alle tilfælde *nogle* væsentlige berøringsflader med teoridebatten, nemlig diskussionen om paradigernes udvikling i dansk historieskrivning.

Denne diskussion er – fremfor en diskussion af specielt en samfundsvidenskabelig styring af hypotesedannelsen i starten af den historiske forskningsproces – snarere en debat om hele det fremherskende mønster eller de fremherskende sædvaner i historieforskningen og historieskrivningen, d.v.s. at debatten omfatter betydningen af såvel teorier fra samfundsvidenskaberne og andre videnskaber som metodeanvendelse, den videnskabsteoretiske indfaldsvinkel, og de forskningsmæssige og stilistiske baner, som de førende undervisere i faget indlærer universiteternes historiestuderende. De fremherskende mønstre eller paradigmer ændrer sig altså væsentligt langsommere end fx teoridannelsen i samfundsvidenskaberne.

Der foreligger fra de senere år navnlig to centrale indlæg i debatten om paradigmeudviklingen i dansk historieforskning, nemlig fra resp. Jens Henrik Tiemroth (1978) og fra en kreds af historikere ved Odense Universitet (Hanne Eriksen m.fl., 1975). Det sidstnævnte bidrag, som er det skarpest profilerede, argumenterer bl.a., at historikere som flest ikke er teoretisk interesserede; de har blot »løst de løselige gåder, som paradigmet anviste, uden at gøre sig nogen særlige spekulationer om det«. Men indlægget lægger iøvrigt ringe vægt på specielt forholdet til de samfundsvidenskabelige teoridannelser.

For det andet har historievitenskaben i Danmark selv i de senere år med en helt anden tilgangsvinkel søgt at bidrage til bestræbelserne på at afklare forholdet mellem teori- og metodeopfattelserne i henholdsvis historie og samfundsvidenskab. Det er sket dels gennem debatter omkring svenskeren Rolf Adamsons strukturering af de forskellige begrebsdannelser omkring netop dette samspil, i den hidtil eneste mere avancerede lærebog i økonomisk historisk forskningsteknik på nordiske sprog (Rolf Adamson, 1975), og omkring nordmanden Jon Elsters analyse af, hvad økonomer vil kalde problemer omkring afbalanceringen mellem modellernes komplicitet og realisme, og den foreliggende historiske empiris muligheder (Jon Elster, 1971).

Dels har den danske historiker Niels Steensgaard som før berørt givet sit eget bidrag her gennem en introduktion – i teoretiske bidrag og i anvendelse i hans egen forskning – af den franske historisk-strukturalistiske skole, som den er formuleret af Lucien Febvre og Marc Bloch i miljøet omkring tidsskriftet *Annales*, og i de senere år især af Fernand Braudel. Steensgaards arbejde viser en klar stillingtagen til spørgsmålet om, hvorvidt det overhovedet er en legitim anvendelse af en historieforskers tid, at han beskæftiger sig med forholdet til samfundsvidenskabelige og andre teorier: Han finder det utilfredsstillende, at man altid skal vente til historiograferne en generation eller to senere retrospektivt har afdækket historieforskernes forestillinger m.h.t. teori – eller i Steensgaards sprogbrug makroteori – og deres historiesyn, eller som Erslev kaldte det, deres menneskekundskaber og verdensforståelse. »Hvad enten vi kalder det makroteori, historiesyn, forestillinger om en større sammenhæng eller uvidenskabelige åbenbaringer, må vi hellere diskutere størrelsen og kvaliteten af fagligt accepterede eller ønskelige teorier, end imod kendsgerningerne fastholde troen på historievitenskabens empiriske jomfruelighed« (Niels Steensgaard, 1979). Konkret er hans analyse kendetegnet ved en interesse for forskningsprocessens tids-, rum- og objektdimension; de indtil nu fremherskende forestillinger herom blandt nordiske historikere betegner han som betænkeligt uovervejede. Udgangspunktet i den franske strukturalisme er især tydeligt f.s.a. tidsdimensionen, hvor Steensgaard med Fernand Braudel samler sin interesse omkring en opdeling af de historiske emner i tre typer. For det første drejer det sig om det korte sigts begivenheder, som traditionel fransk

historieskrivning længe - og nordisk historieskrivning ifølge Steensgaard endnu længere - har haft som arbejdsfelt; hos Braudel er eksemplerne fx de daglige aktstykker fra den spanske konges arbejdsværelse. For det andet er der tale om »de mellemlange begivenheder« eller »de mellemlange historiske emner«, som f.eks. de økonomiske konjunkturer og *deres* betydning for Spaniens politiske afvejning af Middelhavsområdets fremfor Atlantens kystlande som handels- og udbyttningsobjekter. For det tredje og sidste har den franske strukturalisme netop fået sit navn fra »la longue duree« med de næsten ubevægelige »strukturer« - som i Braudels tilfælde fx er et givet områdes gode eller dårlige kommunikationsbetingelser. Steensgaard følger her Braudels opfattelse af, at historiens enkeltbegivenheder i sig selv er interesseløse; Filip II og hans rådgiveres aktstykker giver et billede af mennesker i aktiv kontrol af en kompliceret situation, mens disse beslutningstagere i virkeligheden snarere selv var styret af større kræfter, herunder Middelhavsområdets økonomiske liv - som derfor bør sættes i centrum for forskningen.

Den traditionelt arbejdende historiker burde iøvrigt ikke blive forskrækket over sådanne forslag om at flytte interessen over på mere eksplicite strukturer. *Enhver* historiker arbejder nemlig i virkeligheden med strukturer, eller i alle tilfælde med fænomener, der ikke lader sig belyse ved hjælp af een kilde; han slutter jo fx fra »hvad man iøvrigt ved«. Han bygger dermed på gentagelseelementet, d.v.s. på sin indsigt i strukturer.

Steensgaards løsning på problemet - som han afprøver især på problemer omkring de afgørende mekanismer i langdistancehandelen mellem Europa og Asien fra midten af det 16. til midten af det 17. århundrede - ligger imidlertid *ikke* i den samfundsvidenskabelige teori »der konstruerer sine serier inden for rammerne af et lineært tidsbegreb og med anvendelse af nutidige eller tidsløse definitioner. Der er imidlertid afgørende forskel mellem denne form for historie og den historiske strukturalisme, der søger sine definitioner i kildernes gentagelser, og som netop har den pointe, at strukturen er varig, men ikke tidsløs«. De afgørende »strukturer« er altså ikke en del eller en samfundsvidenskabelig teori. Strukturernes er slet ikke et element i analysen; strukturerne er for Steensgaard *virkelige*. Hans bidrag - der iøvrigt f.s.a. rumdimensionen anbefaler inddragelsen af størst mulige økonomikredse, fremfor blot et internationalt afgrænset rum, og f.s.a. objektdimensionen afviser enhver afgrænsning, der udelader disharmoni, konflikter og kontinuitetsbrud - søger altså at placere sig i en dialektisk position mellem data og teori, og dermed mellem traditionel historie og samfundsvidenskaberne. Selve *valget* mellem de to tilgange afvises altså - det ville give enten »et uformidlet kunstskammer af ting fra gamle dage, eller et ubearbejdet kunstskammer af ord fra vore dage... det er i dialogen mellem den nutidige logik og den fortidige virkelighed, der indvindes nye erkendelser.«

6. Aktuelle forskningsproblemer

Set fra et samfundsvidenskabeligt synspunkt og her specielt et nationaløkonomisk synspunkt må de sidste 10-15 års ekspansion i den økonomisk orienterede del af den danske historiske forskning forekomme betydningsfuld. Hertil kommer, at det empiriske arbejde fortsætter på en række af de foran nævnte centrale felter, herunder industriens vækst og vilkår siden 1870. Et forskningsinitiativ under netop denne overskrift vil i de nærmeste år publicere en række arbejder til belysning af udviklingen efter det tidspunkt (midt i forrige århundrede) hvor Axel Nielsens klassiske *Industriens historie i Danmark* (1944) slap, som det fx. er beskrevet i Hans Kryger Larsen og Niels Thomsen (1985).

Den kraftige opblomstring af økonomisk historisk forskning med empiriske emner meget tæt på de felter, den nationaløkonomiske forskning beskæftiger sig med, kan på en vis måde siges at fremhæve et andet, nationaløkonomisk interessant emneområde, som forekommer at være blevet stærkt forsømt siden afslutningen af Svend Aage Hansens vækststudier tidligt i den her behandlede periode, nemlig specielt 1800-tallets økonomiske vækst. Empiriske vidnesbyrd om det historiske forløb på langt sigt er i det sidste halve århundrede her i landet kun blevet indsamlet i to omgange, nemlig i forbindelse med Kjeld Bjerke og Niels Ussings forskningsarbejde for Danmarks Statistik og Økonomisk Institut ved Københavns Universitet f.s.a. perioden 1870-1959, publiceret i 1958, og Svend Aage Hansens analyser med udgangspunkt i de samme to miljøer 10-15 år senere. Stilstanden i forskningsindsatsen siden begyndelsen af 1970'erne er så meget desto mere bemærkelsesværdig, som forskningen i andre lande - fx. Sverige og England - har fremlagt betydningsfulde ændringer i det hidtidige billede af den historiske vækst dér, ligesom allerede karakteren af oplysningerne i de nævnte to danske standardstudier måtte siges straks at rejse en del nye spørgsmål. Således afslører en sammenholden af resultaterne fra de to sæt af analyser nogle ikke helt små uoverstemmelser, som hverken er kommenteret i det nyeste studie eller i anmeldelserne af det.

I en mindre undersøgelse i den førnævnte kommende bog om teori- og metodeproblemerne i dansk økonomisk historie (Gunnar Viby Mogensen, 1987) konkluderes det på den ene side, at den faktiske økonomiske vækst i 1800-tallet antagelig har ligget nærmere Svend Aage Hansens end Bjarke og Ussings (langt højere) tal, men at afvigelse i højere grad baserer sig på definitionsforskelle end på reelle forskelle i empirien om værditilvæksten. På den anden side synes der netop at være problemer med Svend Aage Hansens oplysninger om værditilvæksten.

For så vidt angår tallene for industriens bruttofaktorindkomst - dvs. sektoren med fremstillingsvirksomheder med 5-6 arbejdere og derover - i hvert af årene fra og med 1855 kan man notere sig en del problemer knyttet til den anvendte teknik. For det

første er beregningerne for det ene af de udvalgte år - 1890, som ikke var dækket af en industritælling - stort set udokumenteret i studiet. For det andet bliver tallene for delperioderne mellem de udvalgte år behæftet med betydelig usikkerhed, fordi beregningerne - som fremhævet af Hans Chr. Johansen i hans bidrag (1987) til det kommende oversigtsværk fra det nye industrihistoriske projekt - antager, at arbejdsproduktiviteten stiger lineært - d.v.s. fx upåvirket af konjunkturbevægelserne. I samme retning trækker det, at beregningerne åbenbart overvurderer bæreevnen af arbejdstallene i fabriksinspektionens beretninger. Om stigningen i denne kildes arbejdstal mellem fx 1874 og 1894/95 oplyser Johansen, at en del af stigningen fremkom ved, at tilsynet blev opmærksom på arbejdssteder, der ikke tidligere var inspiceret, ligesom arbejdstallet ofte steg simpelthen fordi det lovbestemte inspektionsområde blev udvidet - alene i 1889 således fra 753 til 1.949 virksomheder.

Mens disse allerede dengang foreliggende problemer naturligvis kun vedrører udviklingen mellem de udvalgte år, kunne Svend Aage Hansen ikke have forudset, at Ole Hyldtofts nævnte arbejde omkring Københavns industrialisering (1984) har sandsynliggjort, at oplysningerne om arbejdstallene i selve industritællingerne fra og med 1855 har været ganske alvorligt undervurderet, især ved de første tællinger. Mere realistiske tal fx for København i 1855 skønnes af Hyldtoft at måtte ligge 80-100 pct. højere. Bortfaldet ses at være forårsaget dels af udeladelsen af visse arbejdergrupper som fx kvindelige løsarbejdere og børn, og dels - alvorligere for den produktionsstatistiske metode, der anvendes - udeladelsen af en række virksomheder. Hyldtoft relaterer ikke selv i dette arbejde sit fund til produktionsstatistikken. Men der foreligger her endnu en iøjnefaldende forskningsopgave inden for feltet »dansk økonomisk vækst«, hvis konklusion ganske vist allerede nu er kendt i hovedtræk: Produktionsværdien og bruttofaktoringkomsten for industrien fx i 1870 må alt andet lige have været højere end beregnet af Svend Aage Hansen, og væksten mellem 1870 og 1914 altså tilsvarende mindre.

Hertil kommer, at den i disse år førende engelske forsker m.h.t. historiske vækstmålinger, N. F. R. Crafts, ved gennemregning af den allerede foreliggende empiri om den samlede og den industrielle vækst i England har påvist, at den forskning, udført fx af Phyllis Deane og W. A. Cole, hvorpå man hidtil har bygget fastlæggelsen af det industrielle gennembrud i England til stort set de sidste to tiår i 1700-tallet, næppe har benyttet den mest hensigtsmæssige beregningsteknik ved overgangen fra løbende til faste priser. Ved bl.a. at anvende indeks, som i videst muligt omfang med sine vægte afspejler ændringerne i de enkelte sektors indbyrdes betydning (kædeindeks), når han frem til den ganske dramatiske konklusion, at de hidtidige angivelser af væksthiveauet for industrien og den samlede økonomi må revideres så kraftigt nedad, at det ikke vil have mening at tale om noget industrielt gennembrud i England før tidligst

fra perioden omkring 1820. Crafts teknik er i Danmark i 1986 blevet gennemarbejdet ved et seminar i økonomisk historie ved Økonomisk Institut ved Københavns Universitet under ledelse af Carl-Axel Nilsson. Et papir af Niels Buus Kristensen sandsynliggør her, at en anvendelse af kædeindeks på Svend Aage Hansens tal vil have en vis, men ikke nogen dramatisk effekt på resultatet (Niels Buus Kristensen, 1986). Vækstniveauet på 2,7 pct. mellem 1870 og 1914 ville kun blive reduceret til 2,5 pct., og halvdelen af ændringen må tilmed tilskrives et andet forhold end indekstypen: Det af Svend Aage Hansen angivne deflateringsindeks for håndværkets vedkommende findes ifølge Buus Kristensen i praksis ikke at være blevet benyttet. Alene korrektionen fra praksis til den angivne beregningsmåde tegner sig for en sænkning af vækstniveauet fra 2,7 til 2,6 pct. Derimod giver overgangen til kædeindeks to mere iøjnefaldende ændringer, nemlig for så vidt angår udviklingen over tid i industriens egenvækst og i den samlede danske vækst. Svend Aage Hansens argumentation om en særlig kraftig industriel vækst i 1890'erne, og afvisningen af et industrielt gennembrud før 1880, underbygges af de reviderede årlige vækstrater for industriens værditilvækst. Omvendt er de enkelte delperioders reviderede væksttal for den samlede økonomi nu klart højere i 1880'erne end i 1890'erne. Da såvel industriens egenvækst som den samlede økonomiske vækst indgår i Svend Aage Hansens industrialiseringskriterier, synes altså kædeindeksberegninger at ville medføre en svækkelse af Svend Aage Hansens argumentation om et industrielt gennembrud i Danmark fra midten af 1890'erne, til fordel for opfattelsen af Danmarks industrialisering som en forholdsvis jævn udvikling. En sådan opfattelse vil i øvrigt ikke ligge langt fra de synspunkter på industriens udvikling i Danmark, som Ole Hyldtoft (1984) og Hans Chr. Johansen (1987) i deres senere større industrihistoriske studier arbejder ud fra.

En gennemgribende rekonstruktion af de danske nationalindkomsttal siden midten af 1800-tallet vil blive kostbar, også fordi de seneste par tiårs skift i kriterier får konsekvenser for arbejdets omfang; selv den fra de tidligere analyser sædvanlige liberale bi-stand fra Danmarks Statistik vil ikke slå til. De bortset fra universiteterne og Erhvervsarkivet vigtigste finansielle bidragsydere til større økonomisk historiske forskningsopgaver i Danmark, Statens humanistiske forskningsråd, Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd og Carlsbergfondet, vil ikke stå uden et nærliggende investeringsobjekt, når det store industrihistoriske projekt nærmer sig sin afslutning.

Litteratur

- Adamson, Rolf, 1975: *Teori och metod för ekonomisk och social historia*. Lund.
- Andersen, Otto, 1973: Dødelighedsforholdene i Danmark 1735-1839. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1973:2.
- Bjerke, Kjeld og Niels Ussing, 1958: *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870-1950*. København.
- Boserup, Mogens, 1963. Agrarian structure and take-off. I W. W. Rostow (ed.): *The*

fra perioden omkring 1820. Crafts teknik er i Danmark i 1986 blevet gennemarbejdet ved et seminar i økonomisk historie ved Økonomisk Institut ved Københavns Universitet under ledelse af Carl-Axel Nilsson. Et papir af Niels Buus Kristensen sandsynliggør her, at en anvendelse af kædeindeks på Svend Aage Hansens tal vil have en vis, men ikke nogen dramatisk effekt på resultatet (Niels Buus Kristensen, 1986). Vækstniveauet på 2,7 pct. mellem 1870 og 1914 ville kun blive reduceret til 2,5 pct., og halvdelen af ændringen må tilmed tilskrives et andet forhold end indekstypen: Det af Svend Aage Hansen angivne deflateringsindeks for håndværkets vedkommende findes ifølge Buus Kristensen i praksis ikke at være blevet benyttet. Alene korrektionen fra praksis til den angivne beregningsmåde tegner sig for en sænkning af vækstniveauet fra 2,7 til 2,6 pct. Derimod giver overgangen til kædeindeks to mere iøjnefaldende ændringer, nemlig for så vidt angår udviklingen over tid i industriens egenvækst og i den samlede danske vækst. Svend Aage Hansens argumentation om en særlig kraftig industriel vækst i 1890'erne, og afvisningen af et industrielt gennembrud før 1880, underbygges af de reviderede årlige vækstrater for industriens værditilvækst. Omvendt er de enkelte delperioders reviderede væksttal for den samlede økonomi nu klart højere i 1880'erne end i 1890'erne. Da såvel industriens egenvækst som den samlede økonomiske vækst indgår i Svend Aage Hansens industrialiseringskriterier, synes altså kædeindeksberegninger at ville medføre en svækkelse af Svend Aage Hansens argumentation om et industrielt gennembrud i Danmark fra midten af 1890'erne, til fordel for opfattelsen af Danmarks industrialisering som en forholdsvis jævn udvikling. En sådan opfattelse vil i øvrigt ikke ligge langt fra de synspunkter på industriens udvikling i Danmark, som Ole Hyldtoft (1984) og Hans Chr. Johansen (1987) i deres senere større industrihistoriske studier arbejder ud fra.

En gennemgribende rekonstruktion af de danske nationalindkomsttal siden midten af 1800-tallet vil blive kostbar, også fordi de seneste par tiårs skift i kriterier får konsekvenser for arbejdets omfang; selv den fra de tidligere analyser sædvanlige liberale bi-stand fra Danmarks Statistik vil ikke slå til. De bortset fra universiteterne og Erhvervsarkivet vigtigste finansielle bidragsydere til større økonomisk historiske forskningsopgaver i Danmark, Statens humanistiske forskningsråd, Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd og Carlsbergfondet, vil ikke stå uden et nærliggende investeringsobjekt, når det store industrihistoriske projekt nærmer sig sin afslutning.

Litteratur

- Adamson, Rolf, 1975: *Teori och metod för ekonomisk och social historia*. Lund.
- Andersen, Otto, 1973: Dødelighedsforholdene i Danmark 1735-1839. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1973:2.
- Bjerke, Kjeld og Niels Ussing, 1958: *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870-1950*. København.
- Boserup, Mogens, 1963. Agrarian structure and take-off. I W. W. Rostow (ed.): *The*

- Economics of Take-Off into Self-sustained Growth*. London.
- Brinch, Jens., 1973: *Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940*. København.
- Christensen, Jørgen Peter, 1972: The take-off in Denmark. *The Scandinavian Economic History Review*, p. 194 pp.
- Christensen, Jørgen Peter, 1975: *Lønuviklingen inden for dansk håndværk og industri 1870-1914 I-II*. København.
- Christensen, Jørgen Peter og Jørgen Estrup, 1979: Strukturændringer på det danske arbejdsmarked i 1900-tallet. I Jørgen Peter Christensen m.fl. *Vækst og kriser i dansk økonomi i det 20. århundrede*. Århus.
- Clausen, H. P., 1963 og 1986. *Hvad er historie?* København.
- Crafts, N. F. R., 1983: British Economic Growth, 1700-1831: A Review of the Evidence. *The Economic History Review*, May 1983.
- Elster, Jon, 1971: *Nytt perspektiv på økonomisk historie*. Oslo.
- Engberg, Jens, 1973: *Dansk guldalder eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset i 1817*. København.
- Eriksen, Hanne m.fl., 1975: *Dansk historievitenskabs krise. En undersøgelse af dansk historievitenskabs tradition*. Odense.
- Feldbæk, Ole, 1982: *Danmarks historie, Bind 4. Tiden 1730-1814*. København.
- Feldbæk, Ole, 1983: Eighteenth Century Danish Neutrality: Its Diplomacy. *Economics and Law. Scandinavian Journal of History*. 8:1.
- Friis, Astrid, og Kristof Glamann, 1958: *A History of Prices and Wages in Denmark, 1660-1800*. København-London.
- Gammelgård, Søren, 1985: *Billeder af dansk macro-økonomi 1818-1980 I-III*. København.
- Gelting, Jørgen H., 1972: Betalingsbalancen 1872-1972. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1972: 5-6.
- Glamann, Kristof, 1980: Ædelmetalstrømme og verdenshandel i 16.-18. århundrede. *Historisk Tidsskrift*.
- Glamann, Kristof og Erik Oxenbøll, 1983: *Studier i dansk merkantilisme. Omkring tekster af Otto Thott*. København.
- Groth, Chr., 1974: Anmeldelse af Jens Brincks studie i Rigmor Bækholm m.fl.: *Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940 II*. København.
- Hansen, Svend Aage, 1970: *Early Industrialisation in Denmark*. København.
- Hansen, Svend Aage, 1972-74: *Økonomisk vækst i Danmark*, I og II. København.
- Hansen, Svend Aage, og Ingrid Henriksen, 1980: *Sociale brydninger 1914-39*. Dansk socialhistorie VI. København.
- Hansen, Svend Aage, og Ingrid Henriksen, 1980: *Velfærdsstaten 1940-78*. Dansk socialhistorie VII. København.
- Hornby, Ove, og G. Viby Mogensen, 1974: The study of economic history in Denmark. Recent trends and problems. I *The Scandinavian Economic History Review*, vol. XXII: 1.
- Hvidt, Kristian, 1971: *Flugten til Amerika. Drivkræfter i Masseudvandringen fra Danmark 1868-1914*. Århus.
- Hyltoft, Ole, 1984: *Københavns industrialisering 1840-1914*. Herning.
- Johansen, Hans Chr., 1968: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784 I*. Århus.
- Johansen, Hans Chr., 1975: *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*. Odense.
- Johansen, Hans Chr., (red.), 1976: *Studier i dansk befolkningshistorie 1750-1890*. Odense.
- Johansen, Hans Chr., 1979: *En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870*. Dansk socialhistorie IV. København.
- Johansen, Hans Chr., 1981: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. II. Krigsfinansieringsproblemer 1789-93*. Århus.
- Johansen, Hans Chr., 1983a: *Odense bys historie. Næring og bystyre. Odense 1700-1789*. Odense.
- Johansen, Hans Chr., 1983b: *Shipping and Trade between the Baltic Area and Western Europe 1784-95*. Odense.
- Johansen, Hans Chr., 1985: *Dansk historisk statistik 1814-1980*. København.
- Johansen, Hans Chr., 1987a: *The Danish Economy in the Twentieth Century*. The Croom Helm Series on the Contemporary Economic History of Europe (ed. by Derek Aldcroft). London, Sydney.

- Johansen, Hans Chr., 1987b: *Den danske industris historie 1870-1970*. (Under udgivelse under projektet »Industriens vækst og vilkår«).
- Jørgensen, Harald, 1940: *Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede*. København.
- Kristensen, Niels Buus, 1986: Danmarks industrialisering. Indeksproblemet i Svend Aage Hansens væksttal 1855-1913. Seminaroplæg ved det statsvidenskabelige studium (Carl-Axel Nilsson). Københavns Universitet.
- Kærgård, Niels, 1979: En vækstmodel for Danmark. I Jørgen Peter Christensen m.fl. (red.): *Vækst og kriser i dansk økonomi i det 20. århundrede*, 1. Århus.
- Kærgård, Niels, 1984: Hvor stabil er den økonomiske struktur? I *Økonomiske Essays. Jubilæumsbog fra Økonomisk Institut*, København.
- Larsen, Hans Kryger, 1983: *Merkantilismen i dansk historievitenskaber 1890-1940*. København.
- Larsen, Hans Kryger, og Niels Thomsen, 1985: *Industriens vækst og vilkår. Dansk industris historie efter 1870. Præsentation af et forskningsprojekt*. (Pjece fra Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie). København.
- Lassen, Axel, 1965: *Fald og fremgang*. Århus.
- Matthiessen, P. C., 1970: *Some Aspects of the Demographic Transition in Denmark*. Århus.
- Matthiessen, P. C., 1983: The mortality among the extreme aged in Denmark in historical perspective. *Congress-proceedings. Sjette Nordiske Kongres i gerontologi. København 10.-13. april 1983*. København.
- Matthiessen, P. C., 1986: Den demografiske transition. I Ib Damgaard Petersen og A. Friemuth Petersen: *Delhed og Helhed*. Politiske studier. København.
- Milhoj, Poul, 1954: *Lønudviklingen i Danmark 1914-1950*. København.
- Mogensen, Gunnar Viby, 1975: Studiets teori og metode. I G. Viby Mogensen m.fl.: *Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890*. København.
- Mogensen, Gunnar Viby, 1985: On the measurement of economic growth in Denmark. *Proceedings from the workshop on quantitative economic history at the University of Groningen, 2.-4. sept. 1985*. Groningen.
- Mogensen, Gunnar Viby, 1987: *Historie og økonomi. Samfundsvidenskabelige synsvinkler på dansk historieskrivning efter 1970*. Publ. nr. 21 fra Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie. (Under udgivelse).
- Møller, Anders Monrad, 1981: *Fra galeoth til galease. Studier i de kongerigske provinser søfart i det 18. århundrede*. Esbjerg.
- Møller, Anders Monrad, 1983: *Frederik den Fjerdes Kommercekollegium og Kongelige Danske Rigers Inderlig Styrke og Magt*. København.
- Nielsen, Axel (red.), 1943 og 1944: *Industriens historie i Danmark I-III*. København.
- Nordstrand, Rolf, 1975: *De offentlige udgifters vækst i Danmark*, memo 41, Københavns Universitets Økonomiske Institut. København.
- Nørregaard, Georg, 1943: *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899*. København.
- Olsen, Erling, 1962: *Danmarks Økonomiske Historie siden 1750*. København.
- Pedersen, Jørgen, 1930: *Arbejdslønnen i Danmark under skiftende konjunkturer i perioden ca. 1850-1917*. København.
- Pedersen, Jørgen, 1969: Teorien om den økonomiske udviklings faser: Marx og Rostow. I Niels Thygesen og P. Nørregaard Rasmussen (red.): *Udviklingslinier i makroøkonomisk teori*. København.
- Pedersen, Peder J., 1984: *Arbejdsmarkedet - langtidstendenser og internationale perspektiver*. Århus.
- Petersen, Jørn Henrik, 1985: *Den danske aldersforsørgelseslovgivnings udvikling I*. Odense.
- Rasmussen, P. Nørregaard, 1972: Den offentlige sektor gennem 100 år. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1972: 5-6.
- Scocozza, Benito, 1976: *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*, 1. udgave. København.

- Scocozza, Benito, 1982: *Om Historie*. København.
- Steensgaard, Niels, 1979: Makroteori i nordisk og fransk historieforskning. *Studier i historisk metode 14: Makrohistorie*. Oslo.
- Steensgaard, Niels, 1980: Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme. *Historisk Tidsskrift* 1980: 1.
- Sveistrup, P. P. og Richard Willerslev, 1945: *Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie*. København.
- Svendsen, Knud Erik, Svend Aage Hansen, Erling Olsen og Erik Hoffmeyer, 1968: *Dansk Pengehistorie I-III*. København.
- Thiersen, Ib, 1976: *Introduktion til historieteori*. Kongerslev.
- Thomsen, Birgit Nüchel, 1980: *Industrielle foretagere på Tuborg 1873-1885*. København.
- Thomsen, Niels, 1972: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970. Politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling*. København.
- Thomsen, Niels 1983: På sporet af foretagerne i dansk dagspresses udvikling. I Ole Feldbæk og Niels Thomsen: *Festskrift til Kristof Glamann*. Odense.
- Tiemroth, Jens Henrik, 1978: *Erslev - Arup - Christensen. Et forsøg på strukturering af en tradition i dansk historieskrivning i det 20. århundrede*. København.
- Vibæk, Jens, 1964: *Reform og fallit 1784-1830*. Politikens Danmarkshistorie. København.
- Willerslev, Richard, 1952: *Studier i dansk industrihistorie 1850-1880*. København.
- Ølgaard, Anders, 1976: *Arbejdslønnen i byerne og landbruget i Danmark 1875-1955*. Memo 48. Københavns Universitets Økonomiske Institut. København.
- Ølgaard, Anders, 1979: *The Danish Economy*. Bruxelles.
- Ølgaard, Anders, 1984: *Realprodukt og realindkomst fordelt på erhverv, 1947-1976*. Memo fra Københavns Universitets Økonomiske Institut nr. 121.